

УДК 391 (477.89)''18/19''

Василь КОЦАН

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТРАДИЦІЙНОГО
НАРОДНОГО ВЕСІЛЛЯ
СІЛ ДОЛИНИ Р. УЖ
ХІХ — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.
(за сучасними польовими
етнографічними матеріалами)**

Статтю присвячено весільним звичаям та обрядам, що побутували у селах долини р. Уж у ХІХ — першій половині ХХ ст. На основі польових етнографічних матеріалів, літературних джерел, фондової збірки Закарпатського музею народної архітектури та побуту проаналізовано основні етапи традиційного народного весілля досліджуваного регіону. Автор детально описує такі передвесільні обряди як сватання та заручини. Окремо розглядається цикл обрядів та звичаїв, характерних для передодню весілля. Описані основні складові традиційного весільного вбрання, зокрема жіночі весільні зачіски та головні убори.

Ключові слова: весілля, сватання, заручини, весільне вбрання, вінок.

© В. КОЦАН, 2018

Вивчення традиційно-побутової культури населення певних регіонів та її побутування в локальному різноманітті належить до пріоритетних напрямів сучасної етнологічної науки. Адже традиційна культура в її конкретному наповненні завжди регіонально локальна. Карпатський регіон у цьому відношенні становить безумовний інтерес, оскільки традиційна культура місцевих українців вирізняється регіональною специфікою та варіативністю навіть у межах невеликих територій.

Свою специфіку та варіативність мала традиційна народна культура сіл долини р. Уж. В етнографічному плані тут переплелися народні традиції долинян та лемків Закарпаття [22, с. 23]. Обрядовість народу відображає світорозуміння та світоглядні засади, рівень соціально-економічного розвитку суспільства, а також є однією із етновизначальних ознак. Серед свят календарних і трудових, які більше суспільно заангажовані, сімейна обрядовість, навпаки, більше обмежена родинним колом. Сімейні звичаї та обряди відображають весь спектр тих функцій, які покладені на сім'ю як основу буття суспільства. Вони приурочені народженню нового громадянина, одруженню, смерті та похоронно-поминальним ритуалам.

Традиційний весільний обряд в Україні пов'язаний з народними звичаями, етикетом, мораллю, соціальними та правовими уявленнями, сімейними традиціями, давніми віруваннями. Він не тільки слугував утворенню сім'ї, а й виконував важливі консолідуючі, етико-правові функції регуляції життя.

Знайомство молоді, залицяння, закоханість відбувались під час традиційних форм дозвілля селян: вечорниць, календарних і сімейних свят. У традиційному весіллі Закарпаття доволі чітко виділяються три етапи: передвесільний, власне весілля та післявесільний. Передвесільний етап включав «**вивідини**», **сватання, оглядини («обзори»)** та **заручини**.

«**Вивідини**» пов'язані з наміром батьків одружити сина на вибраній ними дівчині. Когось зі своїх родичів, найчастіше жінку, посилали до батьків дівчини повідомити про свій намір прислати сватів. Це робилось, щоб не ганьбити парубка відмовою дівчини. Крім того, при «перезнаванні» родичі хлопця могли дізнатись, яке придане («часть») отримає дівчина. У досліджуваних селах навіть до середини ХХ ст. понад 80 відсотків шлюбів були «звідними», тобто укладались за домовленістю батьків. Якщо про шлюб домовлялись між собою хлопець і дівчина, а батьки не заперечували, то «перезнавання» не проводилось.

Досить часто на заваді коханню парубка та мрій про одруження ставала родина дівчини. У народі побутувала навіть така пісня:

*Ой, дівчино, біла чічко,
Снило ми ся твоє личко,
Не так личко як ти сама,
На папері мальована.*

*Твої браття говорили,
Жеби ми ся не любили,
Твої сестри так казали,
Жеби ми ся не побрали.*

*Твоя мати — чарівниця,
Ще й велика розлучниця.
Розлучила рибу з водов,
Тепер хоче мене з тобов.*

*Мамко й няньку, любі мої,
Чом же щастя не є мені?
Ци такі куми тримали,
Що ми щастя не вбицjali.*

*Ой, піду я в гори-ліси,
Там я буду щастя ждати.
Там я буду щастя ждати,
А про недолю плакати [24, с. 95].*

Першою весільною обрядовою дією було **сватання**. Воно проводилось за домовленістю батьків хлопця і дівчини, котрі, зустрівшись у корчмі, визначали день «сватанок». Звичайно сватати йшли в неділю, вівторок і четвер, а в «пісні дні» (понеділок, середу і п'ятницю) та в суботу сватів не посилали.

На «сватанки» йшов батько хлопця, хтось з його родичів і «сватач», що вмів добре торгуватись («токмитись») за придане дівчини. Молодий приносив з собою калачі і пляшку горілки та приводив музикантів. При сватанні домовлялись про придане, визначали день весілля та місце проживання молодих після весілля. Потім починалось пригощання («гостина») і танці. Домовившись сват і батько дівчини «вдаряли по руках» і закріплювали домовленість випитою чаркою горілки. Дівчина виходила з темного кутка, підходила до столу і подавала хлопцеві вишиваний рушник в знак того, що вона вже засватана [23, с. 280].

Після сватання батьки дівчини йшли на **оглядини («обзори»)** статків батьків нареченого. Якщо молоді з одного села, то «обзори» ставали приводом для пригощання («гостини»). Якщо ж молодий з іншого села, то оглядини ставали приводом для знайомства з «маетком» хлопця і його батьків.

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 4 (142), 2018

Наречені з околиць Ужгорода. 1920 р. Фото Рудольфа Гулки

Весілля, с. Невизьке Ужгородського району. 30—40-ві рр. XX ст. Фото з архіву автора

При «обзорах» домовлялись, коли перепишуть землю на молодих, коли і яку худобу їм дадуть і в який день справлять весілля.

Одним з основних обрядів передвесільного етапу були **заручини** («мінанки», «бокрейдування» — від угорського бокгрета — букет на капелюсі, на грудях). У більшості сіл заручини зводяться до записування оповідей у священника. Йшли записувати їх молоді у супроводі старости та двох-трьох родичів. Зайшовши в церкву, наречені стелили собі під ноги рушник чи доріжку, щоб не стояти на голому і «оби були багаті». Священик благословив молодих

Святкова жіноча сорочка, с. Невицьке Ужгородського району. Домоткане полотно, вишивка, низина, хрестик. 20-ті рр. XX ст. Фото з архіву автора

на шлюб, з'єднавав їх праві руки, а молоді обмінювались хустинками. Саме такий спрощений варіант заручин був характерний для виняткової більшості сіл Закарпаття. Обмін хустинками або персями називали «мінянками». Після «мінянок» священник в книгу оголосків записував молодих і три неділі підряд виголошував їх прізвиська як таких, які хочуть одружитись. Якщо хтось знав причини, через які шлюб був небажаним, то протягом трьох тижнів міг його опротестувати у священника^{1, 2} [23, с. 280].

Заручинами остаточно оформлялась домовленість про шлюб. Якщо хлопець з якихось причин був вимушений на певний час покинути село, то до зарученої дівчини вже ніхто не посилав сватів. Якщо котрась зі сторін після заручин порушувала шлюбну угоду, то була вимушена потерпілій стороні виплатити «відшкодне» в розмірах, які визначали священник і сільський староста (голова).

Після того, як пройшли сватанки, в неділю, за тиждень до весілля, молоді ходять до родичів, близьких, знайомих і запрошують їх на весілля. У с. Кам'яниця на весілля запрошували не молоді, а староста («звач»). Обов'язковими атрибутами спорядження старости був капелюх з квіткою («богрейткою»), довгий вишиваний рушник, зав'язаний

¹ Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Кам'яниця Ужгородського району від Рилиць Варвари Іванівни, 1929 р. н.

² Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Невицьке Ужгородського району від Вагери Миколи Михайловича, 1950 р. н.

через плече, а також невеличка паличка із квітами. Зазвичай «звачем» був хтось із родичів, який вмів добре говорити («приказувати всякоє»). Разом із «звачем» ішло багато дітей³.

У селах Галоч, Ботфалва, Сторожниця, Минай Ужгородського району всі, кого запросили, приносили до хати, де готувалось весілля, яйця, муку, цукор, м'ясо та інші продукти. Це було весільним подарунком для молодих. До самого весілля готуються цілий тиждень. Починають споруджати («правити») «шатор». Жінки готують гостину, печуть хліб і колачі. У с. Ярок весілля тривало два-три дні. На третій день збираються вже лише самі близькі^{4, 5}.

У селах Оноківці, Невицьке, Кам'яниця, Гута, Ярок Ужгородського району у переддень весілля відбувався обряд «показу приданого молоді». Для цього святково прибирали віз та коней. На віз ставили ладу («шафарню»), а на неї викладали вишиті сорочки рушники, скатертини, серветки, подушки, перини, сідали молоді. Так молоду возили по селу й показували її придане. У с. Кам'яниця молодій у придане давали шість подушок і дві перини^{6, 7}. У с. Невицьке з цього приводу побутувала пісня:

*Коли наша Ганя до коча сідала,
Своїм пайташечкам⁸ пекні дяковала.
Пайташечки мої, зуставайте здраві,
Бо я вже не пуду на вечурці з вами*

[17, с. 110].

У с. Галоч перед весіллям парубки та дівчата збирались у молоді в хаті й «процались» з молодістю. Вони разом співали пісні і розповідали пісні. На столі у той вечір були різні тістечка, вино та горілка. Але в бідних сім'ях стіл не накривали⁹.

³ Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Кам'яниця Ужгородського району від Угрин Марії Михайлівни, 1928 р. н.

⁴ Записано Костьо А.Я. у с. Галоч Ужгородського району від Лецо Ярослава Михайловича, 1907 р. н.

⁵ Записано Коцаном В.В. у с. Ярок Ужгородського району від Добей Ганни Василівни, 1947 р. н.

⁶ Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Кам'яниця Ужгородського району від Рилиць Варвари Іванівни, 1929 р. н.

⁷ Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Кам'яниця Ужгородського району від Угрин Марії Михайлівни, 1928 р. н.

⁸ Пайташечки — подруги.

⁹ Записано Костьо А.Я. у с. Галоч Ужгородського району від Лецо Ярослава Михайловича, 1907 р. н.

Найчастіше весілля робили у вівторок та четвер. У суботу весілля справляли рідко, бо казали, що «то на неділю не дуже мош»¹⁰. Якщо в сім'ї росли дві доньки, а сватали не старшу, а молодшу, то батьки дівчини заявляли, що вони підтримують народні традиції і хочуть щоб першою заміж вийшла старша донька, а потім молодша.

Різноманітністю виділявся весільний одяг. Комплекти традиційного весільного вбрання молодих милували своєю життєрадісною красою, багатством елементів та кольорів, їх обрядовою значимістю, дивовижною мистецько-художньою довершеністю. Впродовж вікової історії кожна деталь одягу освячувалась колективною народною традицією. Вона мала служити одній високій меті — захистити подружжя від лихих сил, забезпечити молодим щасливе майбутнє, показати на людях їхню чесність у житті та вправність у роботі, а значить засвідчити їхню зрілість і готовність до створення власної сім'ї.

Кількість весільного одягу, зазвичай, належала до важливих соціальних маркерів. До весілля дівчата готували собі придане. Найчастіше до нього входили сорочки, кожухи, головні убори та взуття. Сорочка, як головний елемент жіночого вбрання, і в комплекті весільного одягу поряд із головними уборами була домінантою. Найявність у дівчини кількох, оздоблених вишивкою, сорочок засвідчувала її багатство [18, с. 402]. У селах Кам'яниця, Оріховиця, Невицьке побутувала пісня «А в богацьких дівочок по шістнадцять сорочок»:

*А в богацьких дівочок по шістнадцять сорочок,
А у мене єднейка на каждый день білейка.
Вечором замочу, до півночі полочу,
А на рано вберуся, ідуть хлопці, сміються»^{11, 12}.*

Особливості святкових жіночих сорочок ужгородських долин проявились у крої та варіантах їх оздоблення. Поширеними були декілька способів крою святкових сорочок: з двома бічними швами, з вузькою пілкою-вставкою з правого боку, з вузькими пілками-вставками посередині передньої або задньої частини стану сорочки. Інколи на святкових со-

Спідниця («сукня»), с. Кибляри Ужгородського району. Домоткане полотно, вишивка, хрестик. Початок XX ст. Фото з архіву автора

рочках вузьку пілку пришивали з правого боку, виріз горловини мав овальну, а не квадратну форму. Як довгі, так і короткі рукави виготовлялись окремо із суцільного шматка полотна, загнутого навпіл по довжині. До верхньої частини стану сорочок пришивали вузький комір («обшивку»), полотно навколо якого збирали на дві нитки у дрібні складки («рями»). На деяких сорочках обабіч поздовжнього розрізу («розпірки») передньої поли робили по дві вертикальні загинки («защипи»). Рукави декорували вертикальними або горизонтальними «защипами», розміщеними у два або чотири ряди. «Розпірку» та пришивні манжети застібували на білі, рідше блакитні гудзики. Вишивкою оздоблювали лише манжети, а їх низ — мережками [6].

У 20—40-х рр. XX ст. у селах Дравці, Баранинці, Коритняни, Барвінок, Великі Лазі, Глибоке святкові жіночі сорочки кроїли із двох піл завдовжки 55—60 см, загнутих навпіл по довжині. Їх зшивали таким чином, що посередині передньої та задньої піл утворювався з'єднувальний шов. Якщо сорочка ставала вузькою (з неї виростали), то можна було розпороти дві частини стану сорочки ішити «клин». Сорочки оздоблювали хрестиковою вишивкою поверх морщення нагрудної частини, верхній плечовій частині рукавів і манжетах [11].

Оригінальністю побудови орнаментальної композиції вишивки вирізнялись жіночі сорочки з сіл Анталовці, Верхнє Солотвино, Худльово, Кибляри, Гайдош, Пацканьово Ужгородського району. У

¹⁰ Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Оноковці Ужгородського району від Матьовки Марії Михайлівни, 1936 р. н.

¹¹ Записано Коцаном В.В. у с. Невицьке Ужгородського району від Карбованець Марії Йосипівни, 1934 р. н.

¹² Записано Коцаном В.В. у с. Оріховиця Ужгородського району від Мігальницької Віри Павлівни, 1943 р. н.

Жіноча безрукавка («лайбик», «камізька»), м. Ужгород. Чорна оксамитова матерія, фабричні стрічки, бісер, гудзики. 30—40-ві рр. ХХ ст. Фото з архіву автора

верхній плечовій частині рукавів вишивали широку (5—8 см) поперечну орнаментальну смугу, яка складалась з ромбів та трикутників з різьками. Площину рукава між даною смугою та манжетами оздоблювали вишивкою у вигляді трьох великих восьмипелюсткових квіток («косиць») та багатьох дрібних трілисників. На манжетах вишивали смугу з ромбів, закомпонованих стилізованими квітками. Обрамляючу функцію виконували різноманітні обмітувальні шви. Поверх морщення, біля манжет, могли вишивати ламану лінію («кривулю») та смужки із дрібних квадратиків [7].

Поверх сорочки наречені одягали спідниці та фартухи, які в окремих районах чи селах підперезували поясами. У середині ХІХ — на початку ХХ ст. ве-

сільні спідниці та фартухи, як і сорочки, шили з білого домотканого полотна чи білої фабричної матерії. У 20—40-х рр. ХХ ст. зустрічались й кольорові спідниці та фартухи, найчастіше червоні, бордові, зелені чи сині.

У другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. в ужгородських долинах побутували довгі весільні спідниці («сукні») з домотканого лляного полотна. Кроїлись вони з двох частин: широкої та вузької. У передній частині вшивали прямокутний шматок конопляного полотна, поверх якого одягався фартух («шурц»). Верхню частину спідниць традиційно збирали у дрібні складки, поверх яких пришивали широкий пояс. Нижню частину суконь, крім передньої конопляної пілки, оздоблювали двома вузькими смужками вишивки. У побудові орнаментальної композиції переважали геометричні чи геометризovanі рослинні мотиви [4].

У першій половині ХХ ст. в ужгородських долинах побутували спідні сукні («фодрованці») з білої фабричної матерії. Шили їх з п'яти-шести піл. Посередині передньої частини робили глибокий (30—35 см) поздовжній розріз, що зав'язувався на шнурочки. Верхню частину «фодрованців» збирали у дрібні складки («рями»), поверх яких пришивали широкий (5—8 см) пояс з білої фабричної матерії, рідше — з відбіленого лляного домотканого полотна. У нижній частині спідниці робили п'ять-шість загинок («защипів»), нижче яких пришивали широкі шматки матерії («фодри») з мережкою («чіпкою») на краях. У результаті у сукні робився подвійний низ [2]. Поверх нижніх спідниць одягали сукні («кабати») з зеленої, синьої, фіолетової, бордової, чорної фабричної матерії. У їх крої та оздобленні збережені традиційні для жіночого поясного одягу українців Закарпаття елементи: глибокий поздовжній розріз у передній частині, поздовжні збірки та складки, поперечні загинки та машинні шви. Етнідентифікуючою ознакою ужгородських «кабатів» 20—40-х рр. ХХ ст. було їх оздоблення вишивкою. У верхній частині вишивали дрібні квітки, викладені в орнаментальні рядки, а в нижній — галузки з квітами, бутони і дрібні стебла з листочками [1].

У 20—30-х рр. ХХ ст. у околицях м. Ужгорода побутували плетені вовняні пояси. Поширеними були довгі та короткі пояси. У селах Довге Pole, Коритняни, Баранинці, Дравці, Барвінок довгі

(2—2,5 м) жіночі пояси («паси», «пасини») плели із червоних, рожевих, бордових, рідше — зелених ниток [3]. Виготовляли їх жінки на спеціальних дерев'яних паличках («спицях») техніками «у решіточку», «на кубики». На повздовжніх краях святкових поясів робили 6—8 поперечних смуг із хрестиків, які розміщувались на відстані 5—6 см одна від одної. Завершувались пояси випущеними нитками («стряпками»). Поширеними були два способи скріплення стряпок: один пучок («до купы»), зав'язаний зеленою ниткою [13] та п'ять-шість пучків, оздоблених гудзиками («гомбицями») із різнокольорових вовняних ниток, складених у формі спіралі. В ужгородських долинян поряд із довгими побутували й короткі пояси («пасини»). Їх носили як дівчата, так і жінки середнього та старшого віку. Серед коротких поясів виділяємо широкі (6—8 см) завдовжки 80—85 см та вузькі (2—3 см) завдовжки 90—100 см. Широкі однотонні, найчастіше червоні та бордові, пояси плели у поперечні смуги («рядки», «путики»). Застібувались вони на 2—3 гудзики («гомби») та петлі з ниток. Вузькі пояси, зазвичай, плели із різнокольорових ниток. Найхарактернішою побудовою орнаментальної композиції були дрібні квадратики («цятки», «очка»), викладені у формі шахівнички.

У 20-х рр. XX ст. у селах поблизу м. Ужгорода дівчата та молодіці почали одягати короткі (30—35 см) безрукавки («брюшлаки»), пошиті з фабричної атласної квітчастої матерії рожевого або червоного кольору. Кроїли «брюшлаки» з чотирьох пілок. Глибокий виріз горловини переходив у розріз, що застібувався на п'ять гудзиків. До нижньої частини безрукавок пришивали різної довжини, вузькі шматки матерії («відрізки», «обрізки»), які обшивали вузькими атласними стрічками. Із виворітного боку безрукавки підшивали білим домотканним полотном. Наприкінці 30—40-х рр. XX ст. в Ужгороді та його околицях жінки одягали безрукавки («корсетки») з фабричної вовняної матерії червоного або темно-бордового кольору. Кроїли їх з трьох пілок. Загинанням верхньої частини передніх пілок утворювався відкидний комір. «Корсетки» оздоблювали вишивкою рослинних мотивів у вигляді великих квіткових композицій.

У 20—40-х рр. XX ст. на Ужгородщині побутували жіночі безрукавки, оздоблені бісером. Це

Чепець («чепак»), с. Оріховиця Ужгородського району. Домоткане полотно, фабрична матерія, шовкова стрічка. 20-ті рр. XX ст. Фото з архіву автора

були короткі (40—42 см) безрукавки («камізельки», «лайбики») з чорного оксамиту. Характерною ознакою їх крою було оздоблення нижньої частини 28—30-ма прямокутними шматками оксамитової матерії («клапани», «язички»). «Камізельки» декорували різнокольоровим бісером («пацьорками»). Контури вирізу горловини, рукавних проїм, передніх пілок та низ «лайбика» оздоблювали вузькою (1—2 см) галузкою з квіток, стебел та листочків. На передніх пілках та більшій частині спинки вишивали великі квіткові композиції. Контури кожного із «язичків» оздоблювали дрібними трикутниками, а у правому нижньому куті вишивали дрібну квітку [8].

У долинян, бойків і лемків обов'язковим елементом вбрання наречених були гуні. Їх одягали у будь-яку пору року. Даючи характеристику традиційного народного одягу Ю. Жаткович писав: «Молода мусить ходити цілу свадьбу у великій білій гуни, хоч би і як було жарко».

Великою різноманітністю та обрядовістю виділялись жіночі весільні зачіски та головні убори. Дівчата заплітали волосся в одну або дві коси, вплітаючи на їх кінцях стрічки («пантлики»). Щоб коси тримались на голові у зачісці їх кріпили спеціальними скобами («горноглями»). У долинян Закарпаття наречена мала одну косу, в яку вплітали три стрічки («пантлики»): дві чорні з квітками та одну — червону [18, с. 405].

Знаком того, що дівчина заручена, був вінок, сплетений у так званий «барвінковий день». Такий вінок змащувався медом і вкривався позолотою. В окремих селах Ужгородщини та Перечинщини, коли починали плести весільні вінки («вінці») співали:

Ой, лежать берви бервіноквії,
 Ой, унесено зілля
 Із пуд гур на весілля.
 Ой, положено йцно
 На яворовий столок,
 На чиноватий порток.
 Ой, лежать берви бервіноквії,
 Ой, пой лем меже нас
 Спознавай, що то за зіля.
 Ой, лежать берви бервіноквії,
 Ой, я го не спознаву,
 Бо я зіля не знаву.
 Ой, лежать берви бервіноквії,
 Ой, пой, няньку, межи нас
 Спознавай, що то за зіля.
 Бервінок, то бервінок.
 Уведе з нього вінок.

Під час плетіння весільного вінка співають:

Лежали берви бервіноквії.
 Ой, пой, Богоньку, до нас,
 І ти, Божа Мати,
 Віночки починати.
 Лежали берви бервіноквії.
 Пудь, старосто, меже нас,
 Куп собі вінок од нас.
 Кедь го не йдеши купити,
 Несемего пропити [17, с. 107—108].

Урочистий обряд виготовлення вінків для наречених у більшості сіл досліджуваного регіону відбувався напередодні весілля на дівочому вечорі у молоді. Часто, однак, саме вінкоплетинами розпочинались усі шлюбні церемонії першого весільного дня. Залежно від місцевого звичаю збирати барвінок йшла сама молода або її дружки зі старостою. В деяких селах по барвінок вирушала кожна весільна дружина на чолі з молодими й музикантами. Господині, в городі якої його зрізали барвінок, дарували хліб та горілку¹³, ¹⁴, ¹⁵. Перед збиранням барвінок кропили свяченою водою. Коли починали вити вінки, латкали:

Ой пой, Боже, до нас,
 Тепер у нас горазд,
 Та й ти, Божая Мати —
 Віночки починати,
 Та й ти, Божий крижу,

¹³ Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Ворочеве Перечинського району від Мучички Андрія Івановича, 1932 р. н.

¹⁴ Записано Коцаном В.В. у с. Баранинці Ужгородського району від Андрейчик Анни Михайлівни, 1930 р. н.

¹⁵ Записано Коцаном В.В. у с. Баранинці Ужгородського району від Голич Івана Михайловича, 1935 р. н.

Не минай нашу хижу.
 Горі, сонічку, горі,
 Війся, віночку, скорі:
 На гладку головочку,
 На щасливу долечку.
 Подай, мамко, иголку,
 Тай ниточку із шовку —
 Ушити часничок
 На золотий віночок...¹⁶.

Під подібний пісенний супровід староста благословляв барвінок та кропив його свяченою водою і свашки, серед яких не мало бути вдів, або дружки приступали до виплітання вінків для молодих. Щоб забезпечити їм щасливе подружнє життя, достаток та охоронити від усього злого, до вінків влітали вісьяне колосся, часник. Пелюстки барвінку прикрашали позліткою і мазали медом¹⁷, ¹⁸.

Виготовлені вінки за традицією клали на хліб. У досліджуваних селах свашки тричі обходили з ними довкола столу або ставали в коло і пританцьовували. В с. Оноковці старша дружка підносила їх нареченій, а та у відповідь промовляла: «Дякую вам, дівочки, за тоті віночки, жебисте до рока шитки били невісточки». Барвінок, що залишився після вінкоплетин, пускали за водою в місці злиття двох потоків (символ з'єднання двох людських долі). Крім того, його використовували для прикрашання вікон хати різними візерунками (сердечка, хрестики, квіти, ініціали молодих тощо)¹⁹, ²⁰.

Дівчина не знімала вінок аж до шлюбу, навіть спала в ньому. Існувало повір'я, за яким, якщо вінок пропаде — не буде щастя у подружньому житті. Він служив одночасно оберегом від злої сили і поєднував у собі солярну і шлюбну символіку. Дівчина, що втратила дівочтво не мала права одягати вінок до шлюбу. Весільні вінки дуже цінилися і зберігалися у сім'ї. Поганою прикметою вважалась втрата вінка («страта вінця»). Вінок не можна було продавати [19, с. 17].

¹⁶ Записано Коцаном В.В. у с. Баранинці Ужгородського району від Маркович Єлизавети Федорівни, 1939 р. н.

¹⁷ Записано Коцаном В.В. у с. Оноковці Ужгородського району від Симак Марії Михайлівни, 1957 р. н.

¹⁸ Записано Коцаном В.В. у с. Оріховиці Ужгородського району від Мігальницької Віри Павлівни, 1943 р. н.

¹⁹ Записано Коцаном В.В. у с. Оноковці Ужгородського району від Коваль Ніни Миколаївни, 1924 р. н.

²⁰ Записано Коцаном В.В. у с. Оноковці Ужгородського району від Лошак Марії Іванівни, 1928 р. н.

У лемківських селах Перечинщини та селах пониззя р. Уж на Ужгородщині побутувала пісня «Зелене пасолиня» про дівчину, яка «ізтратила вінець через цілування»:

*Зелене пасулиня
Вода замулила.
Наша любов не пропала,
Лем ся притаїла.*

*Наша любов не пропала,
Наша любов буде.
Лем ся мала притаїла,
Би забули люди.*

*Ой, Марічко цукрована,
Цукриком облита.
Кулькось була цілована,
Тулько будеш бита.
На потоці нема води,
Упила її каня.
Із тратила дівка вінець,
Через цілування [24, с. 97].*

Наприкінці XIX — у першій половині XX ст. у с. Ворочево Перечинського району невисокі трикутні чи круглі весільні вінки («вінчики») робили із воску та барвінку. Ззаду («на потилиці») два кінці вінка сходились. До них кріпили різнокольорові стрічки («ленти»), які влітали у коси. У задній частині вінка робили потайну кишеню («ситник»), в яку ставили часник. Вінки плели свашки, хресна мама, інколи дружки [19, с. 18].

Як відомо, коли українська дівчина виходила заміж, мінялась їй ноша. Зелений вінок замінювала хустка, якою молоду пов'язував наречений на весіллі.

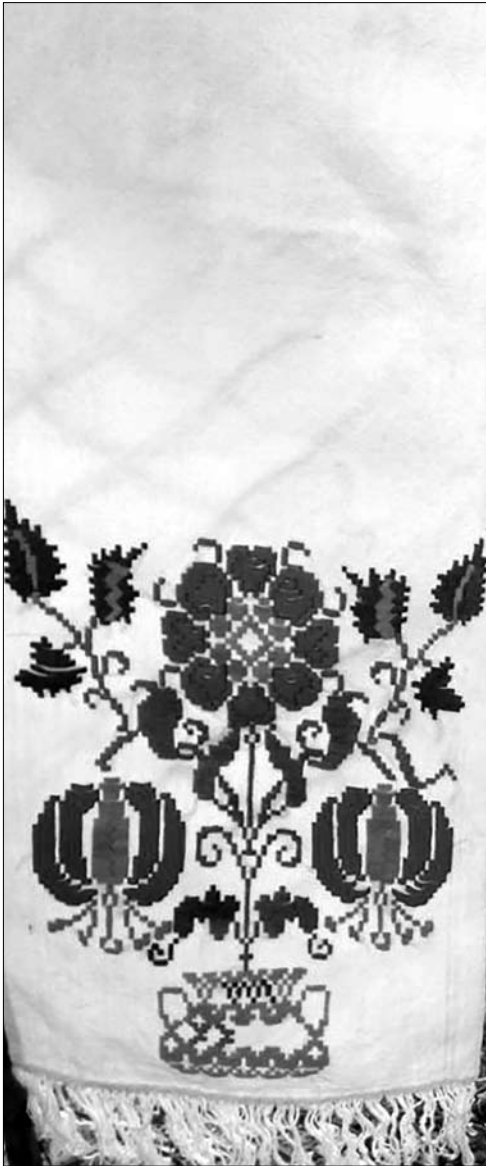
У другій половині XIX — першій половині XX ст. заміжні ужгородські та мукачівські долинянки одягали чепці. У селах Баранинці, Підгорб, Коритняни, Довге Поле Ужгородського району побутували чепці («чепаци»), які за кроєм та оздобленням подібні до чепців лемкинь Великоберезнянщини. Нижню частину чепців, крім задньої морщеної, декорували червоними, синіми фабричними стрічками, поверх яких нашивали чорне фабричне мереживо («чіпки») та рожеві стрічки. Широка (2—3 см) стрічка оздоблювалась вишивкою рослинних мотивів [12]. У 20—40-х рр. XX ст. у селах Минай, Розівка, Кондрово, Кінчеш, Шишловці, Холмок, Галоч, Палладь Ужгородського району під впливом міської моди та сусідніх словацьких сіл поширились чепці («чепаци») з

Барабан («бубен»), який використовували у весільній обрядовості. Село Оріховиця Ужгородського району. 40-ві рр. XX ст. Фото з архіву автора

фабричної квітчастої матерії. Задню частину чепців кроїли із трьох шматків матерії: центральної широкої та двох вузких бічних. Всі три пілки загинали наперед на 2—3 см й призбиравали у широкі збірки («складуваники»). У передній частині до збірок пришивали широку атласну чи шовкову стрічку білого або рожевого кольорів, декоровану вишивкою рослинних мотивів. Стрічку вирізали у формі хвилястої лінії, з трикутним виступом («ріжком») посередині нижньої частини. Хустку поверх чепця пов'язували так, щоб було видно «ріжок». Нижню частину стрічок могли оздоблювати чорним мереживом. Чепці із фігурною передньою частиною та прямою задньою, що підкреслювала зачіску, побутували і в Східній Словаччині [9; 21, с. 212—213].

У 30—40-х рр. XX ст. у селах Невицьке, Оріховиця, Кам'яниця поширились жіночі хустки («хустятя») квадратної чи прямокутної форми з бежевої атласної матерії. Хустки по всій площині оздоблювали рослинними мотивами у вигляді великих квіток та дрібних листочків. Такі хустки одягали у будні дні заміжні жінки. Жінки старшого віку одягали «хустятя» з чорної, темно-зеленої шовкової чи атласної

Орнаментальна композиція вишивки на весільному рушнику, с. Оноковці Ужгородського району. 30—40-ві рр. ХХ ст. Фото з архіву автора

матерії. По периметру, на відстані 2—8 см від країв, хустки оздоблювали стилізованими віночками. На буденних хустках це були вузенькі галузки у вигляді ламаної лінії («кривулі»), а на святкових — широкі (5—10 см) гірлянди з великих червоних або рожевих троянд, малих листочків та дрібних бутонів білого, жовтого, фіолетового кольорів. У 40-х рр. ХХ ст. в ужгородських долинах поширились великі хустки («метрівки») з гачкованою мережкою та довгими (10—15 см) стряпками. «Метрівки» склали трикутником і зав'язували під підборіддям або на потилиці. Кут хустки, який спадав назад декорували вишивкою рослинного характеру. Заміжні

жінки одягали хустки («кестемани») з чорної, синьої чи коричневої фабричної матерії, які декорувались вибіленим рослинним орнаментом білою фарбою. Орнаментальна композиція мала вигляд стилізованої галузки з великих квіток, яка формувала квадрат. Внутрішню площину квадрата заповнювали дрібними колечками.

Традиційний чоловічий весільний одяг Закарпаття, як і святковий та повсякденний, на відміну від жіночого не виділявся такою різноманітністю форм і способів оздоблення. Його основу складала сорочка з білого домотканого полотна чи фабричної матерії. Найчастіше чоловічі весільні сорочки декорували вишивкою білим по білому. За сорочкою визначали соціальний стан її власника. Про це свідчать такі народні приказки: «Сорочки нема», «Забрав від нього послідню сорочку», «Лишила його в послідній сорочці», «У дві сорочки одітий».

Святкові чоловічі сорочки були довші за повсякденні (65—70 см). Кроїли їх з трьох-чотирьох пілок. На плечову частину із зовнішнього боку пришивали прямокутні вставки («латки»). Полотно між «латками» на спинці та між «латками» і розрізом пазухи на передній пілці збирали у дрібні складки («рямки»). Розріз пазухи оздоблювали вишитими поздовжніми смугами з стилізованих квіток. Смуги обрамляли цірками та декоративними зубчиками. Стилізовані квітки були основним орнаментальним мотивом і на пришивних манжетах [5]. Весільні сорочки вишивали білими нитками технікою «струпавого вишивання», що вдало доповнювалась різноманітними мережками. Обабіч розрізу пазухи вишивали по три поздовжні смуги з ромбів та скісних хрестів. У плечовій частині технікою «низина» вишивали вузьку «кривульку» з дрібними кільцями («очками»), які обрамляли «кривулі» та трикутники, вишиті «струпавим вишиванням» [10].

Після прийняття батьківського благословення на шлюб наречений разом з усіма весільними гостями вирушав до оселі молодої. Іноді весільні гості нареченого й нареченої окремо відправлялись відразу на вінчання до церкви. Весільний похід до нареченої очолювали староста, молодий із друзями, музиканти та хлопець (чоловік), який ніс весільну палицю («курагов», «заставу»). Якщо молода мешкала в іншому селі і дорога до її дому була занадто далекою, то весільні гості виїжджали на возах чи санях,

які прикрашали гілками дерев, квітами та стрічками. Молоді та гості по дорозі до церкви співали пісні, а люди, які не були запрошені виходили на дорогу подивитись на молодих. У багатьох селах Ужгородщини весільну процесію супроводжували цигани, які грали на скрипках.

У с. Яроч побутувало повір'я, якщо у день свого весілля молодята побачать «коменаря» або цигана, то їх родинне життя буде щирим і щасливим²¹.

Церковне вінчання було обов'язковим. Шлюб без церковного вінчання вважався гріховним. Таку шлюбну пару не сповідали і не причащали в церкві, а на Великдень їм не святити паски. Прямуючи до церкви, молода намагалась наступити молодому на ногу, щоб їй у сім'ї верховодити. У церкві під ноги молодим стелили рушник чи жмут прядива. При «присязі» священник на голову молодої клав чеpecь, по верх нього білу хустку, а на неї вінок.

У селах Перечинського та Ужгородського району після церковного вінчання, при підході весільного поїзду молодого до хати молодої свашки латкали:

*Любі наші свахо й свату,
Розширяйте свою хату,
Та й тоті свої сіни,
Жеби всі бояри сіли* [23, с. 293].

Староста молодої тримав «опалачку» з вівсом і посипав поїзд молодого, а свашка кропила його водою з відра. Гостей запрошували до хати. Молода з дружками знаходилась в сінях. Староста молодого просив привести нареченому княгиню. Спочатку приводили стару жінку, потім дружку, а насамкінець — наречену. Вона перелізала через стіл і сідала поруч з молодим. Староста наливав нареченим чарки. Вони їх не випивали, а виливали через ліве плече. Після цього молодий запрошував молоду на «кривий танець», що присутні могли побачити, що вона статна, а не крива [23, с. 293].

Старожили сіл Невицьке і Кам'яниця Ужгородського району згадували про побутування архаїчного обряду — «відрубання коси молодої». Після церковного вінчання розпочиналися танці, під час яких молодій обтирали косу. Родичі молодого прив'язували кінець коси до гвіздка, вбитого в стіну. Молодий серед танцю повинен був виявити таку спритність, щоб єдиним ударом топірця повніс-

²¹ Записано Коцаном В.В. у с. Яроч Ужгородського району від Булини Юлії Василівни, 1922 р. н.

тю відрубати косу. Після цього родичі молодої приймали хлопця до свого роду. Відрізавши косу, молододу покривали очіпком («чипцьом»). За ритуалом, вона мала двічі його зривати, і тільки на третій раз корилася долі. Від цього моменту вона переходила у стан жінки з відповідними нормами поведінки. Вони підкреслювалися, зокрема, вбранням: заміжня жінка збирала волосся у жмут й запиналася хусткою або вдягала очіпок. Виходити поміж люди без нього вважалося непристойним^{22, 23, 24}.

Хочяке бідне не було б весілля, на ньому обов'язково мали бути музиканти («гудаки»). Інструменти — скрипка («гуслі»), барабан («бубен») і цимбали. Найпоширенішим весільним танцем був чардаш.

Весільні страви — бульйон («поливка»), голубці, різні тістечка, вино, горілка та інше. У с. Кам'яниця пекли кисле тісто («квашені баники»).

Опівночі проводився «танець з молодою». Хресний батько тримав у руках велику тарілку, у яку кидали гроші всі, хто хотів потанцювати з молодою. Після танцю хресний батько розбивав тарілку об землю. Зібравши гроші, молодий брав наречену на руки і виносив із шатра. У селах Оноківці, Невицьке танець молодої називався «рядовий», а с. Кам'яниця — «шаровий». Коли молода танцювала із кожним гостем на столі стояла тарілка для грошей. Молода танцювала, а свашки їй співали: «Най ся пан Бог радує, млада з родинів танцює, родина ся радує, сто рублів їй дарує»^{25, 26}.

В окремих селах Ужгородщини та Перечинщини знімання вінків відбувалось лише вранці наступного дня. Молоді вдосвіта мились на потічку і приносили звідти відро води. Наречена кропила нею всю хату. Після цього староста знімав з молодої й молодого вінок, скручував їх в знак вічного єднання. Потім староста розкидав по хаті солому, а молода мала її

²² Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Кам'яниця Ужгородського району від Рилиць Варвари Іванівни, 1929 р. н.

²³ Записано Коцаном В.В. у с. Невицьке Ужгородського району від Карбованець Марії Йосипівни, 1934 р. н.

²⁴ Записано Коцаном В.В. у с. Невицьке Ужгородського району від Сосіденко Ганни Василівни, 1934 р. н.

²⁵ Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Невицьке Ужгородського району від Сірко Ольги Дем'янівни, 1938 р. н.

²⁶ Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Оноківці Ужгородського району від Готри Ганни Андріївни, 1938 р. н.

зібрати та підмести хату, демонструючи свою вправність [23, с. 295].

У селах навколо Ужгорода обряд «покривання» молоді виконували свахи. З молоді знімали вінок і пов'язували жіночу хустку (колись одягали очіпок («чипиць»)). Це символічне приєднання молоді до жіночого гурту знаменувало її остаточне прощання з дівуванням. У цей час співали жалісних пісень. Після «покривання» неодружена молодь покидала весілля, а молоду виряджали до нової родини. Це найбільш драматичний момент весілля, коли молода прощається зі своєю ріднею, матір'ю, хатою. На воза виносили посаг молоді, скриню, подушки та ін. Весільний поїзд рушав до хати молодого, де їх зустрічала свекруха²⁷ [15, с. 49].

У с. Невицьке та околицях Ужгорода, коли «чепчавуть» молоду співають такі пісні:

*Наша млада соколя,
Полетіла до поля.
Сіла собі на грушку,
На май вишню галузку.*

*Наша млада невеста
Шумний чепець понесла²⁸.*

Всі післявесільні обряди повинні були зміцнити зв'язок між родинами молодих і полегшити призвичаєння молоді в чужому домі. Через день-два молодий кликав гостей на «пропій». За тиждень після весілля молоді йшли до батьків молоді на «міни»: батько молоді повинен віддати, що «мінів» (обіцяв) дати їй у «часть» (придане) під час сватання і заручин. З цього приводу влаштовувалась гостина.

Отже, традиційне народне весілля є етнокультурним феноменом духовної практики людини та складовою народної культури. У весільній обрядовості відбувається процес передачі етнокультурної інформації між поколіннями, що забезпечує спадкоємність самотності етносу. У весільному обрядово-мистецькому комплексі міститься значний життєвий досвід українського народу, який передається художніми засобами.

Весільні звичаї та обряди є цінною культурною спадщиною, важливим джерелом для вивчення життя і побуту наших предків. Весільна обрядовість і

звичаєвість дають широке уявлення про моральні, етичні, естетичні погляди народу, різноманітні аспекти його життєдіяльності. Весільний обряд і на сучасному етапі розвитку суспільства виконує важливі соціально-виховні функції.

Останнім часом на Закарпатті робляться спроби відродження традиційного весілля. Яскравими прикладами цього є відтворення весільних звичаїв та обрядів етнічних та етнографічних груп краю Закарпатським заслуженим академічним хором на базі експозиції Закарпатського музею народної архітектури та побуту, а також фестиваль «Закарпатська свадьба», що вже два роки поспіль проводиться на базі двох гірських сіл — Колочави Міжгірського та Руська Мокра Тячівського районів.

1. Фонди Закарпатського музею народної архітектури та побуту (далі — ФЗМНАП О:) ФЗМНАП О: 1494/436. Сукня («кабат»), с. Ярок, Ужгородський р-н. Фабрична матерія, вишивка, гладь. 30—40-ві рр. ХХ ст.
2. ФЗМНАП О: 2599/971. Спідня сукня («фодрованаець»), с. Оріховиця, Ужгородський р-н. Фабрична матерія, фабрична мережка («чіпка»). 20—40-ві рр. ХХ ст.
3. ФЗМНАП О: 4797/2241. Жіночий пояс («пасина»), с. Барвінок, Ужгородський р-н. Вовняні нитки, плетіння. 20—30-ті рр. ХХ ст.
4. ФЗМНАП О: 6015/2815. Спідниця («сукня»), с. Кибляри, Ужгородський р-н. Домоткане полотно, вишивка, хрестик. Початок ХХ ст.
5. ФЗМНАП О: 6124/2824. Святкова чоловіча сорочка, с. Оноковці, Ужгородський р-н. Домоткане полотно, декоративні загинки, вишивка, низина. Початок 20-х рр. ХХ ст.
6. ФЗМНАП О: 6357/2890. Святкова жіноча сорочка, с. Невицьке, Ужгородський р-н. Домоткане полотно, вишивка, низина. 20-ті рр. ХХ ст.
7. ФЗМНАП О: 9131/3579. Жіноча сорочка, с. Гайдощ, Ужгородський р-н. Домоткане полотно, вишивка, хрестик. 30-ті рр. ХХ ст.
8. ФЗМНАП О: 9422/3657. Жіноча безрукавка («лайбик», «камізька»), м. Ужгород, Ужгородський р-н. Чорна оксамитова матерія, фабричні стрічки, бісер, гудзики. 30—40-ві рр. ХХ ст.
9. ФЗМНАП О: 9867/3790. Чепець («чепак»), с. Минай, Ужгородський р-н. Фабрична квітчаста матерія, шовкова стрічка. 20—40-ві рр. ХХ ст.
10. ФЗМНАП О: 12434/176. Весільна чоловіча сорочка, с. Кибляри, Ужгородський р-н. Домоткане полотно, декоративні загинки, вишивка, «струпаве вишивання». Початок 20-х рр. ХХ ст.
11. ФЗМНАП О: 12437/179. Жіноча сорочка, с. Дравці, Ужгородський р-н. Домоткане полотно, вишивка, «хрестик». 20—40-ві рр. ХХ ст.

²⁷ Записано Коцаном В.В. у с. Дравці Ужгородського району від Файван Єлизавети Іванівни, 1935 р. н.

²⁸ Записано Коцаном В.В. у с. Невицьке Ужгородського району від Сосіденко Ганни Василівни, 1934 р. н.

12. ФЗМНАП О: 12670/188. Чепець («чепак»), с. Довге Поле, Ужгородський р-н. Фабрична матерія, домоткане полотно, фабричні стрічки, бісер. 20-ті рр. XX ст.
13. ФЗМНАП О: 12672/190. Жіночий пояс («пасина»), с. Дравці, Ужгородський р-н. Вовняні нитки, плетіння. 20—30-ті рр. XX ст.
14. Борисенко В. Сімейна обрядовість українців XX — початку XXI ст. / В. Борисенко. — Київ : Видавництво ІМФЕ, 2016. — 256 с. + 80 іл.
15. Весілля : у 2 кн. / упорядник М. Шубравська. — Київ : Мистецтво, 1970. — 454 с.
16. Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н.І. Здоровега. — Київ : Наукова думка, 1974. — 159 с.
17. Колесса Ф. Народні пісні з Підкарпатської Русі / Ф. Колесса // Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. — Ужгород, 1938. — Річник XIII—XIV. — С. 49—149.
18. Коцан В. Традиційне весільне вбрання Закарпаття XIX — першої половини XX ст. / В. Коцан // Народознавчі зошити. — 2015. — Вип. 2. — С. 402—413.
19. Коцан В. Традиційні головні убори у весільній обрядовості Закарпаття (XIX — перша половина XX ст.) / В. Коцан // ТИСЯЧОЛІТТЯ-MILLENNIA. Науковий щорічник. — Випуск 2. 2014 рік. — Ужгород : Гражда, 2015. — С. 16—28.
20. Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / М. Маєрчик. — Київ : Критика, 2011. — 325 с.
21. Сополіга М. Українці Словаччини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва / М. Сополіга. — Київ : Темпора, 2011. — 336 с.
22. Тиводар М.П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX — першої половини XX ст.) / М.П. Тиводар // Carpatica — Карпатика. — Вип. 6. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII—XX ст. — Ужгород, 1999. — Вип. 6. — С. 4—64.
23. Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / М.П. Тиводар. — Ужгород : Гражда, 2011. — 416 с. : іл.
24. Чаплик К. Ліричні пісні лемків Закарпаття в нових записах: особливості мелодики, ритміки, виконавської

манери / К. Чаплик // Народна творчість та етнологія. — 2014. — № 4. — С. 94—102.

Vasyl Kotsan

SOME ASPECTS OF TRADITIONAL
FOLK WEDDING VILLAGES
VALLEY RIVER UZH
XIX — FIRST HALF OF THE XX CENTURY
(by modern field ethnographic materials)

The article is dedicated to wedding customs and ceremonies, which were alive in villages valley river Uzh in the XIX — first half of the XX century. On the basis of field ethnographic materials and literature, stock collection of the Transcarpathian Museum of folk architecture and life are analyzed the main stages of traditional folk wedding the studied region. The author describes in details such pre-wedding rites as matchmaking end engagement. Separately, the cycle of ceremonies and customs typical of the wedding eve is considered. The article describes the main components of the traditional wedding dress, including women's wedding hairstyles and hats.

Keywords: weddings, matchmaking, engagement, wedding dress, wreath.

Василь Коцан

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТРАДИЦИОННОЙ
НАРОДНОЙ СВАДЬБЫ СЕЛ
ДОЛИНЫ РЕКИ УЖ
XIX — ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX в.
(по современным полевым этнографическим материалам)

Статья посвящена свадебным обычаям и обрядам, которые бытовали в деревнях долины р. Уж в XIX — первой половине XX в. На основе полевых этнографических материалов, литературных источников, фондового собрания Закарпатского музея народной архитектуры и быта проанализированы основные этапы традиционной народной свадьбы исследуемого региона. Автор подробно описывает такие предсвадебные обряды как сватовство и помолвку. Отдельно рассматривается цикл обрядов и обычаев, характерных для преддверия свадьбы. Описаны основные составляющие традиционного свадебного наряда, в частности женские свадебные прически и головные уборы.

Ключевые слова: свадьба, сватовство, помолвка, свадебный наряд, венок.